

Т.В. Мазур

кандидат юридичних наук,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

До питання конституційної модернізації виборчих прав громадян у практиці Конституційного Суду України

У статті досліджується роль практики Конституційного Суду України в модернізації виборчих прав громадян, аналізуються рішення Конституційного Суду України, спрямовані на захисту прав і свобод громадян, гарантій стабільності конституційного ладу та верховенства Конституції України, які істотно вплинули на правове регулювання виборчих прав.

В статье исследуется роль практики Конституционного Суда Украины в модернизации избирательных прав граждан, анализируются решения Конституционного Суда Украины, направленные на защиту прав и свобод граждан, гарантий стабильности конституционного строя и верховенства Конституции Украины, которые существенно повлияли на правовое регулирование избирательных прав.

The author researches the role of the practice of the Constitutional Court of Ukraine in the electoral rights modernization, analyzes decisions of the Constitutional Court of Ukraine aimed at the protection of citizens' rights and freedoms, guarantees of stability of the constitutional order and the supremacy of the Constitution of Ukraine, which have a significant influence on the legal regulation of the electoral rights.

Ключові слова: конституційна модернізація, виборчі права, практика Конституційного Суду України.

Постановка проблеми

Як відомо, кожен має право на участь в управлінні державними і місцевими справами, в тому числі шляхом участі у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це право безпосередньо пов'язане з реалізацією принципу народного суверенітету, його формами. Закріплюючи цей принцип, Конституція України (стаття 5) визначає пріоритет безпосередньої демократії в механізмі демократичного правління, відносячи до її основних форм вибори та референдум (стаття 69).

Вивчення виборчих прав громадян у практиці Конституційного Суду України є надзвичайно важливим у контексті дослідження конституційного інституту прав і свобод громадян. Відомо, що дослідженню прав і свобод людини і громадянина присвячено досить багато праць [1, 2, 3], проте практика Конституційного Суду України з цих питань, а особливо в частині виборчих прав громадян, вченими майже не досліджується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання модернізації інститутів конституційного права [4] в контексті правових позицій органів конституційної юстиції є порівняно новими для нашої держави, проте широко описувалися в зарубіжних публікаціях [5, 6, 7, 8, 9, 10] та останніми роками починають розроблятися вітчизняними науковцями – В.М. Кампом [11, 12], В.І. Борденюком [13], Ю.Я. Друком [14], Р.В. Марчуком [15] та іншими. Більшість із названих науковців є представниками реалістичної доктрини конституційного права [16], а їхні праці стали предтечею зародження концепції модернізації суспільних відносин органами конституційної юстиції.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Відповідно до Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України (стаття 75). Маючи виключне право на прийняття законів (стаття 75, пункт 3 частини першої статті 85, стаття 92 Конституції України), Верховна Рада України виступає ключовим суб'єктом конституційної модернізації.

Дуже часто серед суб'єктів модернізаційної діяльності згадують Президента України, органи державної влади, народ і навіть політичні сили [15, 17, 18], проте на сьогоднішній «пальма першості» в питаннях конституційної модернізації вже давно перейшла до Конституційного Суду України – єдиного органу конституційної юрисдикції, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції та законів України. Забезпечуючи конституційну модернізацію, Конституційний Суд об'єктивно впроваджує нову для України систему цінностей, засновану на засадах правової держави і верховенства права.

Питання конституційної модернізації останнім часом дедалі частіше стають предметом обговорення в наукових колах, а оскільки роль Конституційного Суду України у цьому процесі з року в рік зростає, постає необхідність більш ґрунтовного дослідження практики Конституційного Суду України.

Формулювання цілей статті

Завданням цієї статті є визначення ролі Конституційного Суду України в процесі конституційної модернізації, узагальнення та правова оцінка його правових позицій щодо конституційної модернізації виборчих прав громадян, і, як наслідок, зосередження уваги фахівців та громадськості на окремих проблемах конституційної модернізації виборчих прав громадян у контексті правових позицій Конституційного Суду України.

При цьому, зважаючи на значний обсяг виборчих прав громадян, предметом дослідження цієї статті стане модернізаційна діяльність Конституційного Суду України лише щодо їх першої частини – тих, які стосуються загальних засад конституційного права громадян обирати і бути обраним; принципу рівності виборчих прав громадян; заборони будь-яких прямих або непрямих привілеїв або обмежень виборчих прав громадян України, гарантій, а також встановлення додаткових умов реалізації виборчих прав громадян; меж виборчих прав громадян; виборчих обов'язків громадян; судового захисту виборчих прав громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження

Закріплення на конституційному рівні права громадян змінювати владу, формувати найвищі державні інституції шляхом виборів є характерним для будь-якої демократичної держави. Саме тому в українському виборчому праві, особливо в теоретичному аспекті, актуальним є питання виборчих прав громадян. Бо якраз ці права опосередковують основні, фундаментальні засади розвитку правовідносин, що виникають у процесі організації та проведення всіх видів виборів в Україні.

Конституціоналізуючи право громадян обирати і бути обраним, Конституційний Суд України не обмежується простим дублюванням положень Конституції України, а намагається розкрити зміст права, розширити його засади, що, власне, і є модернізацією інституту виборчих прав громадян.

Так, Конституційний Суд України неодноразово наголошував у своїх рішеннях на забороні обмеження виборчих прав громадян та на умови, які мають існувати для такого обмеження [19].

Поряд з цим, Конституційний Суд України все ж допускає встановлення низки вимог обмежувального характеру, але виключно Конституцією України, зазначаю-

чи, що «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмеженими, крім випадків, передбачених Конституцією України» [20]. Керуючись такою логікою, Конституційний Суд України визнав такими, що не відповідають Конституції України, положення про те, що здійснення виборчого права зупиняється для осіб, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі.

На забороні встановлення привілеїв виборчих прав громадян та дискримінації за ознаками місця проживання наголошується у Рішенні Конституційного Суду України від 23 жовтня 2003 року № 17-рп/2003 [21], відповідно до якого встановлено неконституційність припису частини третьої статті 30 Закону (Закон України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998 року № 14/98-ВР – авт.), за яким громадяни, які самовисувуються, можуть бути зареєстровані кандидатами лише за умови, якщо вони проживають або працюють на території виборчого округу. У своєму Рішенні Суд зазначив, що вказане положення закону «... обмежує пасивне виборче право таких громадян порівняно з громадянами, висунутими кандидатами в іншому порядку, для яких цієї умови (проживання чи робота в межах території виборчого округу) не передбачено» [21].

На неприпустимості обмеження права балотуватись, а також встановлення обов'язку щодо припинення виконання службових обов'язків окремими категоріями осіб, які бажають бути кандидатами у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, наголошувалось у Рішенні Конституційного Суду України від 17 квітня 2003 року № 9-рп/2003 [22], відповідно до якого «встановлення частиною сьомою статті 3 Закону (Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим» від 12 лютого 1998 року № 118/98-ВР – авт.) обмежень щодо реалізації певними категоріями громадян права балотуватися на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим є порушенням вимоги, сформульованої у частині першій статті 24 Конституції України, відповідно до якої громадяни мають рівні конституційні права і свободи» [22].

Правову позицію щодо неприпустимості обмежень конституційного права громадян балотуватися на виборах Конституційний Суд України сформулював і в Рішенні від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, де зазначив, що «Оскільки вибори народних депутатів України є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права (частина перша статті 38, частина перша статті 71, стаття 76 Конституції України), звільнення кандидата в народні депутати України на період виборчої кампанії від виконання обов'язків за місцем роботи є його правом, а не обов'язком».

Подібної правової позиції Суд дотримався і в Рішенні від 26 лютого 1998 року № 1-рп/1998 [20], яким визнав неконституційними положення частини сьомої статті 3 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 року зі змінами і доповненнями (згідно з ними військовослужбовці, особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України, судді і прокурори, а також державні службовці мали бути зареєстровані кандидатами в народні депутати України, якщо на момент реєстрації вони подадуть до відповідної виборчої комісії особисте зобов'язання про припинення виконання службових повноважень на період виборчої кампанії), а також положення частини першої статті 27 Закону (згідно з ним на кандидатів у народні депутати України покладался обов'язок звільнитися на період виборчої кампанії від виконання виробничих або службових обов'язків за місцем роботи з наданням неоплачуваної відпустки).

Конституційний Суд України у своїх рішеннях також чітко та неухильно стоїть на недопущенні встановлення додаткових умов реалізації виборчих прав громадян. Зокрема, Рішенням від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 [21] Суд встановив неконституційність положень частини шостої статті 2 Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року

№ 474-XIV зі змінами (далі – Закон № 474), яким було закріплено додаткову вимогу щодо реалізації активного виборчого права для громадян, які проживають або перебувають у період підготовки і проведення виборів за межами України – перебування на консульському обліку. Цим, на думку Суду, було звужено зміст та обсяг права громадян обирати Президента України. Рішенням від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 [21] Конституційний Суд України визнав неконституційними положення частини шостої статті 23, частини дев'ятої статті 24 Закону № 474 у частині, що встановлює вимогу до кандидата у члени окружної, дільничної виборчої комісії проживати у межах відповідного територіального округу або міста, на території якого розташований цей округ.

Щодо гарантій реалізації виборчих прав громадян, то Конституційний Суд України однією з них визнає строки проведення виборів. А тому вважає, що перенесення строків проведення місцевих виборів або скасування місцевих виборів є порушенням прав громадян, на чому наголошує в Рішенні від 10 червня 2009 року № 14-рп/2009 [22].

Однією з найважливіших гарантій прав і свобод громадян є їх судовий захист. Конституційний Суд України стоїть на позиції поширення судового захисту на всі правовідносини, що виникають у державі, в тому числі і на виборчі специфічні правовідносини.

Положення про особливості судового захисту в умовах виборчого процесу були сформовані в Рішенні Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 [23], яким визнано неконституційними положення частини четвертої статті 99 Закону № 474, частини шостої статті 117, частини дванадцятої статті 176 КАС України, що встановлюють заборону на здійснення судом повноважень щодо забезпечення позову у справах, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів Президента України.

На забороні встановлення норм, які обмежують захист виборчих прав громадян у судовому порядку, Конституційний Суд України наголошував і в Рішенні від 26 лютого 1998 року № 1-рп/1998 [20], яким визнано неконституційними положення Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 року зі змінами і доповненнями, за якими обмежується захист виборчих прав громадян у судовому порядку, зокрема: можливість оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій за умови, «якщо інший порядок оскарження не встановлено законом» (частини перша статті 15 Закону), незабезпеченість права громадян на оскарження до суду дій чи бездіяльності посадових і службових осіб дільничних, окружних та Центральної виборчих комісій (частини перша, третя, п'ята статті 15 Закону), унеможливлення оскарження до суду рішення окружної виборчої комісії про визнання народного депутата України обраним та визнання виборів недійсними (частини шоста і восьма статті 43 Закону).

Грунтовно в рішеннях Конституційного Суду України досліджено також питання строків судового оскарження виборчих процедур. Так, зокрема, у Рішенні Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 [23] зазначалося, що «Невиконання судом вимоги щодо розгляду справ у стислий строк (протягом двох днів з часу закінчення голосування на виборчих дільницях) не може бути підставою для залишення скарги судом без розгляду у зв'язку із закінченням строків, оскільки є несумісним із суттю конституційного права на судовий захист і призводить до порушення правової справедливості у реалізації виборчих прав громадян. Таким чином, частина шоста статті 99 Закону № 474, згідно з якою суд залишає позови щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу після закінчення визначених для цього строків без розгляду, є такою, що обмежує закріплену Конституцією України гарантію здійснення прав і свобод людини і гро-

мадянина – право на їх судовий захист (частини перша, друга статті 55), яке гарантується (частина друга статті 22), не може бути обмежене (стаття 64), а його зміст та обсяг не можуть бути звужені (частина третя статті 22)".

Про необхідність чіткого та неухильного дотримання принципу рівності виборчих прав громадян йдеться у Рішенні Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 року № 1-рп/1998 [20], яким визнано неконституційним положення Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 року зі змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 11, 25 та 30 грудня 1997 року стосовно порядку висування і реєстрації кандидатів у народні депутати України, проведення передвиборної агітації.

У цьому ж Рішенні [20] Конституційний Суд України наголосив на необхідності дотримання принципу рівнозначності голосів виборців як умови конституційного забезпечення рівного виборчого права.

Керуючись принципом рівного виборчого права, Конституційний Суд України став на захист виборчих прав тих громадян, які не можуть самостійно прибути до виборчої дільниці. При цьому, Суд наголосив, що «Передбачена можливість голосування за межами приміщення для голосування має на меті забезпечити реалізацію конституційного права – права обирати до органів державної влади та органів місцевого самоврядування тими громадянами, які не здатні прибути в день голосування до виборчої дільниці. До таких громадян належать не лише виборці, які є інвалідами першої групи, а й інваліди інших груп, а також громадяни, які за станом здоров'я, віком та з інших обставин не спроможні пересуватися самостійно» [25].

Заборонив Конституційний Суд України також і практику маніпуляції виборчими правами тих громадян, які не прибули до виборчих дільниць у день голосування [20]. Так, неконституційним було визнано положення, яке передбачало, що виборці, які не брали участь у голосуванні, підтримують результати волевиявлення тих виборців, які взяли участь у голосуванні на виборах, оскільки це суперечить статті 69 Конституції України, відповідно до якої народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії.

Необхідно зазначити, що Конституційний Суд України не тільки розширював виборчі права громадян, але й іноді, керуючись принципом розумності, встановлював певні межі їх розширення (особливо в частині правового статусу суб'єктів виборчого процесу).

Так, Рішенням від 26 лютого 1998 року № 1-рп/1998 [20] було визнано неконституційними положення частини четвертої статті 27 Закону України «Про вибори народних депутатів України», згідно з яким кандидат у народні депутати України під час виборчої кампанії не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, заарештований або підданий заходам адміністративного стягнення, які накладаються в судовому порядку, без згоди Центральної виборчої комісії. У цьому ж Рішенні [20] було також встановлено певні обмеження щодо законодавчого розширення прав довірених осіб кандидатів у народні депутати України. Зокрема, визнано неконституційним положення частини п'ятої статті 29 Закону України «Про вибори народних депутатів України», згідно з яким довіреним особам кандидатів у народні депутати України зберігається заробітна плата за останнім місцем роботи на час звільнення їх від виконання виробничих або службових обов'язків, необхідний для підготовки і проведення зборів та інших передвиборних заходів, передбачених Законом, без згоди власника та відповідної компенсації йому понесених витрат за рахунок коштів Державного бюджету України, виділених на проведення виборів.

Висновки

Проведений аналіз правових позицій Конституційного Суду України дозволяє зробити висновок про те, що конституційна модернізація виборчих прав громадян має

суттєве значення як для адаптації виборчого законодавства до нових правових умов, так і для формування нових конституційних цінностей у системі прав та свобод громадян України.

Своїми Рішеннями Суд забезпечує та гарантує виборчі права громадян України, що в окремих випадках дає йому право конституціоналізувати нові правові позиції, які спрямовані на розвиток конституційних положень про гуманістичну спрямованість діяльності Української держави та про належність влади народу. Ці позиції Суду є стабілізуючим фактором щодо дотримання всіма органами державної влади та органами місцевого самоврядування виборчих прав громадян, а також встановлення меж реалізації таких прав громадянами України. Ці позиції є надзвичайно важливими з огляду на те, що, на відміну від минулого виборчого законодавства, вони є постійними та не викликають сумнівів у їх демократичності та справедливості.

Практика модернізації виборчих прав громадян, напрацьована Конституційним Судом України, свідчить, що вона відповідає суспільним запитам і потребам та сприяє вдосконаленню чинного виборчого законодавства, реально, а не номінально гарантує та захищає виборчі права і свободи громадян.

Конституційний Суд України, фактично, виробив власну доктрину виборчих прав громадян як конституційних цінностей, що еволюціонують. Очевидно, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, при прийнятті своїх актів, повинні зважати на цю доктрину. Адже саме врахування останньої, на нашу думку, робить виборчі права реальною цінністю, з якою громадяни можуть пов'язувати своє незалежне, вільне та демократичне майбутнє.

Проведене дослідження дозволило сформулювати також низку пропозицій практичного характеру, зокрема про необхідність прийняття оновлених виборчих законів з урахуванням правових позицій Суду, а також про необхідність наділення Конституційного Суду України правом в порядку попереднього контролю давати висновки щодо змін законодавства про вибори, а також інших законодавчих актів з метою недопущення звуження існуючого змісту та обсягу виборчих прав, а також подальшої їх модернізації.

І, насамкінець, сформульовані в проаналізованих актах Конституційного Суду України правові позиції у сфері виборчих прав громадян за своєю суттю становлять цікавий матеріал для формування конституційної культури та конституційної ідеології серед громадян та посадових осіб усіх гілок державної влади, органів місцевого самоврядування. Тому в програми про правове виховання Мініюсту та інших органів влади важливо включати проведення роз'яснювальної роботи серед громадян і службовців цих органів на матеріалах правових позицій Конституційного Суду України із зазначеної проблематики.

Список використаних джерел

1. Добрянський С.П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини / С.П. Добрянський // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / [редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін.]. – Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 10. – Львів : Астон, 2006. – 120 с.
2. Права людини та їх юридичне забезпечення (Основи загальної теорії права і держави) : навч. посіб. / П.М. Рабінович. – К. : УКУ ВО, 1992. – 100 с.
3. Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна ; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
4. Детальніше про ідею конституційної модернізації див. напр.: Кампо В. Інструмент конституційної модернізації // Голос України. – № 214 (4714). – 12 листопада 2009 року. – С. 23; Езеров Альберт. Перспективы модернизации Конституции // Юридическая практика. – № 37 (559). – 9 сентября 2008 года. – С. 14.

5. Конституционные пределы модернизации системы публичной власти в Российской Федерации / В.В. Полянский // Конституционное и муниципальное право. – 2008. – № 12. – С. 10-12.
6. Кабышев В.Т. Конституционная модернизация современной России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law-edu.dp.ua/yurydychna-osvita-i-nauka-v-rosiji-problemy-modernizacii.html>
7. Бондарь Н.С. Конституционный суд как институт модернизации российской государственности / Н.С. Бондарь // Конституционное правосудие. – 2006. – № 1. – С. 5-11.
8. Полянский В.В. Конституционные пределы модернизации системы публичной власти в Российской Федерации / В.В. Полянский // Конституционное и муниципальное право. – 2008. – № 12. – С. 10-12.
9. Бондарь Н.С. Конституционное правосудие как фактор модернизации российской государственности / Н.С. Бондарь // Журнал российского права. – 2005. – № 11. – С. 15-30.
10. Курис Э. О стабильности конституции, источниках конституционного права и мнимом всемогуществе конституционных судов // Сравнительное конституционное право. – 2004. – № 3. – С. 101.
11. Кампо В.М. Проблеми судової реформи в контексті правових позицій Конституційного Суду України / В.М. Кампо // Голос України. – 18 липня 2009. – С. 10.
12. Кампо В. Конституціоналізація зовнішніх відносин України: євроінтеграційний аспект / В. Кампо // Вісник Конституційного Суду України. – 2007 (№ 6). – С. 50-61.
13. Борденюк В.І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії : монографія / В.І. Борденюк. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.
14. Друк Ю.Я. Модернізація державного управління в контексті реформування політичної системи : автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Львівський регіональний ін-т держ. управління Національної академії держ. управління при Президентові України / Юрій Ярославович Друк. – Львів, 2008. – 20 с.
15. Марчук Р. Віднаходження духу Конституції в процесі тлумачення Конституційного Суду / Роман Марчук // Юридичний авангард. – № 1/2009. – С. 1-4.
16. Про доктрину реального права див., напр.: Савчин М. Політичні партії та виборчі системи: спроби конституційної інженерії у контексті сучасного конституціоналізму / М. Савчин // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 3. – С. 62-75; Кампо В.М. Проблеми становлення і розвитку реалістичної школи конституційного права в Україні / В.М. Кампо // Наука конституційного права України: сучасний стан та напрямки розвитку : м-ли виступів учасників «круглого столу». – Харків, 2009. – С. 21-25.; Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / Станіслав Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – 640 с.
17. Кушнар'ов Є.П. Нова система виборів: переваги та недоліки / Є.П. Кушнар'ов // Вісник Центральної виборчої комісії. – № 4 (6). – 2006. – С. 26-28.
18. Зеленько Г.І. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України / Г.І. Зеленько. – К. : Критика, 2003. – 215 с.
19. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2002 року № 2-рп/2002 у справі за конституційним поданням 63 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про виборчу заставу) // Вісник Конституційного Суду України. – № 1. – 2002. – С. 14-18.
20. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 року № 1-рп/1998 у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних

депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України) // Офіційний вісник України від 25.06.1998. – 1998 р. – № 23. – Ст. 93.

21. Рішення Конституційного Суду України від 23 жовтня 2003 року № 17-рп/2003 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини третьої статті 30 Закону України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (справа про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів) // Вісник Конституційного Суду України. – № 5. – 2003. – С. 11-13.

22. Рішення Конституційного Суду України від 17 квітня 2003 року № 9-рп/2003 у справі за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини сьомої статті 3 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим» (справа про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим) // Вісник Конституційного Суду України. – № 2. – 2003. – С. 31-33.

23. Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) // Вісник Конституційного Суду України. – № 6. – 2009. – С. 56-79.

24. Рішення Конституційного Суду України від 10 червня 2009 року № 14-рп/2009 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради» // Вісник Конституційного Суду України. – № 4. – 2009. – С. 47-51.

25. Рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» (справа про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України») // Вісник Конституційного Суду України. – № 6. – 2004. – С. 39-42.